

**MUSIQİ TƏMAYÜLLÜ KOLLEC VƏ ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİ
MÜƏLLİMLƏRİNİN ÖZÜNÜTƏHSİLİ
SELF-EDUCATION OF TEACHERS OF MUSIC-ORIENTED COLLEGE AND
HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
САМООБРАЗОВАНИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНЫХ КОЛЛЕДЖЕЙ И
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МУЗЫКАЛЬНОГО ПРОФИЛЯ**

UOT 378.041

Ənvər Hidayət oğlu Sadıqov

*Azərbaycan Milli Konservatoriyasının dosenti, Xalq artisti
“Qaytağı” instrumental ansamblının bədii rəhbəri,
Özbəkistan Dövlət Konservatoriyasının fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı
<https://orcid.org/0009-0000-0182-2186>
E-mail: enversadiqov@gmail.com
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(4\).176-181](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(4).176-181)*

CÜRƏ QARMONDAN QƏHRƏMANLIĞA GEDƏN YOL

Anvar Hidayat Sadıqov

*associate professor of the Azerbaijan National Conservatory, People's Artist
artistic director of the Instrumental ensemble "Gaytaghi",
doctorial student in the program of doctor of philosophy
at the State Conservatory of Uzbekistan*

THE PATH FROM THE JURA GARMON TO HEROISM

Энвер Идаят оглы Садыгов

*доцент Азербайджанской Национальной Консерватории, Народный артист
Художественный руководитель инструментального ансамбля «Гайтагы»,
диссертант по программе доктора философии Государственной Консерватории Узбекистана*

ПУТЬ ОТ ДЖУРЫ ГАРМОНА К ГЕРОИЗМУ

Xülasə. Məqalədə ilk dəfə olaraq cürə (pikkolo) növlü Azərbaycan qarmonundan bəhs edilir. Burada öncə cürə alətlər haqqında ümumi məlumat verilir. Cürə növlü alətlərin Azərbaycanda qədim tarixi kökləri olduğu bildirilir. Nizami Gəncəvinin “İskəndərnamə” əsərində cürənin adının çəkildiyi beyt təqdim edilir və təhlil olunur. Azərbaycanın musiqişünas-alimi Əbdülqadir Marağalının risalələrində udun cürə növü olan *töh-fətüluddan* bəhs edilir. Burada Qasım Qasimovun uda istinadən hazırladığı cürəud adlı alətdən də söz açılır.

Məqalədə daha sonra usta Vəqif Məmmədovun hazırladığı cürə növlü Azərbaycan qarmonundan və alətin ilk ifaçısı Tural Mehdioglundan, cürə qarmonun yaranma tarixindən, etimologiyası və morfologiyasından bəhs edilir.

Açar sözlər: *cürə növlü Azərbaycan qarmonu, pikkolo, Nizami Gəncəvi, döyüşçü qarmonçalan, şairə Xatirə Xatun, cürə qarmonun yaranma tarixi, etimologiyası, morfologiyası, diapazonu, Avtandil İsrəfilov*

Abstract. The article discusses the Azerbaijani garmon of the jura (piccolo) type for first time. First, general information about jura instruments is provided. It is also stated that jura-type instruments have ancient historical roots in Azerbaijan. Here, the verse in which the name of the jura is mentioned in the work of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi in the work “Iskendername” is presented and analyzed. The treatises of the Azerbaijani musicologist-scientist Abdulgadir Maraghali mention the tohfatulud, a jura type of oud. It also mentions the instrument called juraud, which was developed by Gasim Gasimov based on the oud.

The article devotes extensive space to the history, etymology and morphology of the jura garmon.

Keywords. *Azerbaijani qarmon of the jura type, piccolo, Nizami Ganjavi, warrior garmonist, poetess Khatira Khatun, history of the creation of the jura garmon, etymology, morphology, range, Avtandil Israfilov*

Аннотация. В статье впервые рассматривается азербайджанская гармонь типа джура (пикколо). Сначала приводится общая информация об инструментах типа джура. Также указывается, что инструменты типа джура имеют древние исторические корни в Азербайджане. Здесь представлен и проанализирован стих, в котором упоминается название джуры в произведении великого азербайджанского поэта Низами Гянджеви «Искендернаме». В трактатах азербайджанского музыковеда-ученого Абдулгадаира Марагали упоминается *тохфатулуд*, разновидность уда типа джура. В статье также упоминается инструмент, называемый джурауда, разработанный Гасимом Гасимовым на основе уда.

В статье значительное место уделяется истории, этимологии и морфологии гармона типа джура.

Ключевые слова: *Азербайджанская гармонь типа джура, пикколо, Низами Гянджеви, гармонист военный, поэтесса Хатира Хатун, история создания гармона типа джура, этимология, морфология, диапазон, Автандил Ибрафилов*

Giriş. Orqanologiya sahəsində bir sıra musiqi alətlərinin bəzən sonrakı mərhələlərdə kiçik növləri də hazırlanılır. Dilimizdə bu cür alətlərin adlarına cürə sözü də qoşulur, məsələn, cürə zurna, cürə balaban, cürə zurna, cürə tütək, cürə ney, cürə saz, cürə nağara, cürə sinc və s.

Cürə növlü alətləri əsasən eyni, yəni natural forması əsasında zil registrli səslənməsini almaqdan ötrü hazırlayırlar. Yaxud balaca uşaqlar üçün yüngül olsun deyə müvafiq aləti kiçik ölçüdə hazırlayırlar. Belə alətlərdən biri də cürə növlü Azərbaycan qarmonudur (bax: şəkil 1).

Şəkil 1. *Cürə növlü Azərbaycan qarmonu (A. Nəcəfzadənin şəxsi kolleksiyasından)*

Cürə sözü dilimizdə çox qədim dövrlərdən işlədilir. Nizaminin “İskəndərnamə” məsnəvisinin “İqbalnamə” hissəsində cürə adlı aləti farsca belə tərənnüm etmişdir:

*Moğənni, bedan core-ye cannəvaz
Bər ahənge-ma nale-ye nou besaz.*

“İqbalnamə”də Hörmüzün rüzgarının sonu” başlıqlı şeirdəki bu beytin dilimizə filoloji tərcüməsi belədir:

Müğənni, könül oxşayan cürəni götür,

Bizim halımıza uyğun yeni bir hava çal [5, s. 610].

Şeirdən göründüyü kimi, N. Gəncəvi cürənin adını çəkdikdə hansı alətdən söhbət açıldığı bəlli olmur. Belə ki, şair burada istənilən aləti nəzərdə tutma bilərdi.

Sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Abbasqulu Nəcəfzadə “Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında musiqi alətləri” əsərində həmin beytə belə münasibət bildirir: “Nizaminin bu beytindən aydın olur ki, burada hordofonlu qrupa aid edilən hansısa telli alət təsvir edilmişdir. Birinci misrada müğənninin həm də cürə ifaçısı olduğu bildirilir. Nizami dövründə adətən müğənnilər telli-mizrablı alətlərdə çalıb, özlərini müşayiət edərdilər. Olsun ki, burada ud və ya tənburun cürə növü tərənnüm olunmuşdur. Doğrudur, bu alətlərin cürə növünə XII əsr qaynaqlarında rast gəlmirik. Lakin XIV–XV əsrlərdə yaşamış Əbdülqadir Marağalı risalələrində udun cürə növü olan *təhfətüluddan* bəhs edir [2, s. 74-79; 6, s. 105]. Bu alətin 12 teli olmuşdur. Görünür, *təhfətüluda* hər biri bir səs hökmündə olan 6 qoşalaşdırılmış tel taxılmışdır” [4, s. 183].

Xatırladaq ki, ustad sənətkar, multiinstrumentalçı Qasım Qasimov (1942–2005) uda istinadən cürəud adlı bir alət hazırlamışdır [1, s. 45-54]. A. Nəcəfzadə cürəud haqqında “Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti” adlı kitabında məlumat vermişdir (şəkil 2) [3, s. 54].

Şəkil 2. *Cürəud*

Cürə qarmonun yaranma tarixi. Ölkəmizdə cürə növlü Azərbaycan qarmonunu ilk dəfə 2004-cü ildə Ağdam rayonundan olan peşəkar qarmon ifaçısı, usta Vaqif Məmmədov hazırlamışdır. O, bu qarmonu musiqiçilər ailəsi olan Nəcəfzadələrdən birinə – Tural Mehdiyevə hədiyyə etmişdir.

Şəkil 3. Tural Mehdiyev

Şəkil 4. Leytenant Tural Mehdiyev

Deməli, cürə növlü Azərbaycan qarmonunun ilk ifaçısı Tural Mehdiyev olmuşdur (şəkil 3). O, respublika İncəsənət Gimnaziyasında qarmon ixtisası üzrə təhsil almış və həmçinin orta məktəbi də burada bitirmişdir (2002-2013). Tural daha sonra Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Memarlıq” fakültəsində

ali təhsil almışdır. Universiteti bitirdikdən sonra hərbi xidmətə çağırılmış, nümunəvi əsgər kimi vətənimizin keşiyində durmuşdur. Tural hərbi xidmətini bitirdikdən sonra yenidən döyüş meydanlarına yollanmış, şərəfli döyüş yolu keçmişdir. O, 2022-ci ilin avqust ayında Kəlbəcər rayonu, Buzduq yüksəkliyinin alınması istiqamətində keçirilən “Qisas” əməliyyatında böyük şücaət göstərmişdir. Tural həmçinin 2023-cü ilin 19-20 sentyabr günlərində lokal xarakterli antiterror əməliyyatında da fəal iştirak etmişdir. Bu əməliyyat zamanı Tural Mehdiyev Xocavənd rayonu, Çartaz kəndi istiqamətində döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirərkən yaralanmış (şəkil 4), hərbi hospitalda müalicə olunmuş, sağaldıqdan sonra yenidən hərbi xidmətini davam etdirmişdir.

Leytenant Tural Mehdiyev hərbi xidmətdə göstərdiyi igidliyə və fərqlənməyə görə “Hərbi xidmətdə fərqlənməyə görə” III dərəcəli medalla təltif olunmuşdur.

Tural Mehdiyevin qəhrəmanlığından təsirlənən Azərbaycan və İraq Türkmən Yazarlar birliyinin üzvü, şairə Xatirə Xatun 24 sentyabr 2023-cü il tarixində Tural bəyə həsr etdiyi “Yaralı əsgərə təşəkkür məktubu” adlı kövrək bir şeir yazmışdır. Həmin şeir “facebook” platformasında təqdim edilsə də, ilk dəfə bu məqalədə işıq üzü görür:

Vətən üçün canını oda atan igidim,
“Torpaq” – deyib, özünü ay unudan igidim.
Baxıram gül çöhrənə, inan ürəyim sızlar,
Vətənin harayına hay verən əsgər oğul.
Kaş ki yanında olam, tərinə dəsmal çəkəm,
Öpəm şəvə gözündən, telinə sığal çəkəm.
Yaralarına tək-tək məlhəm ola biləm kaş,
Sənə bu halımla da həmdəm ola biləm kaş.
Sağalar sənə yaran, izi-tozu da qalmaz,
O bizim yaramızdır, illərdir ki, sağalmaz.
Əllərimi qaldırıb Allahın dərgahına,
Yalvarıram, yetişsin bu millətin dadına.
Bitsin müharibələr, kəsilsin qoy bu savaş,
Anaların gözündən süzülməsin qanlı yaş [8].

Etimologiyası. Cürə – dilimizdə ən kiçik, ən balaca, xırda mənələrdə işlədilən sözdür. Deməli, eyni çalğı alətinin natural ölçüsü ilə müqayisədə ən kiçiyi müvafiq alətin cürə növü adlanır. Cürə növlü Azərbaycan qarmonu ifadəsi də, bu alətin kiçik ölçüdə hazırlandığını bildirir.

Beynəlxalq musiqi aləmində isə, cürə əvəzinə italyan sözü olan “pikkolo” termini işlədilir. Pikkolo sözü dilimizə italyancadan (piccolo)

kiçik mənasında tətümə olunur. Bununla bağlı rusiyalı alim, sənəşünaslıq namizədi Aleksandr Doljanski (1908-1966) tərtib etdiyi lüğətdə yazır: “1. Eyni alətin fərqli növlərindən biri olub, daha yüksək tonlu soprano. 2. Kiçik fleytanın (pikkolo fleyta) yığcam adı” [7, s. 258].

Tərcümədən göründüyü kimi, Avropada “piccolo” dedikdə əsasən kiçik ölçülü fleyta nəzərdə tutulur. Azərbaycan musiqi aləşünaslığında isə cürə sözü çox qədim dövrlərdən, ən azı, Nizami Gəncəvinin yaşadığı XII əsrdən işlədilir. Yuxarıda deyildiyi kimi, sənətkarlarımız müxtəlif alətlərin cürə növlərini də hazırlamışlar.

Morfologiyası. İstənilən alətin cürə formasını, o cümlədən də cürə qarmonu hazırlayan ustadan böyük peşəkarlıq tələb olunur. Belə qarmonun konstruksiyası sadə olsa da, detalların hər birini mikroölçüdə hazırlanması zamanı müəyyən problemlər ortaya çıxır.

Cürə qarmonu hazırlayan Vaqif Məmmədov deyir: “Qarmon düzəltmək istəyən insandan xüsusi həvəs və bacarıq tələb edir. Bu peşənin sahibi olan hər bir kəs gərək, bir neçə sahəni mükəmməl bilsin. **Zərgərlik, xarrat, saatsaz, radiotexnikanı bilmək, eləcə də bütün dəzgahlarda işləmək bacarığına** sahib olmaq lazımdır ki, bu sahədə uğur qazanasan. Üstəlik qarmon ustasının **musiqi təhsili** olması da vacibdir. Bütün bu keyfiyyətlərə sahib olan şəxs qarmon düzəldə, yaxud da bu musiqi alətinin təmiri ilə məşğul ola bilər. Bu işin zövqlə, bəzək-düzəklə yerinə yetirilməsi isə əl qabiliyyətindən asılıdır. Çünki qarmon düzəldərkən yapışqanlardan və plastik materiallardan çox istifadə olunur. Bu materiallarla işləmək üçün isə bacarıq lazımdır. Yəni qarmon düzəltmək bir sənətkarlıq işidir, gərək həm əl qabiliyyətin olsun, həm də istifadə etdiyin materialların təyinatını, xüsusiyyətlərini dəqiq biləsən. Polad materiallardan qarmonun dartıcı yay hissələri hazırlanır, bu materialların istifadə qaydalarını yüksək səviyyədə bacarmaq lazımdır. Xüsusilə də qarmon və piano düzəldən ustanın **görmə və eşitmə qabiliyyəti** də yüksək olmalıdır” [9].

Cürə növlü alətlərdən əsasən qadın və ya azyaşlı musiqiçilər istifadə edirlər. Çünki belə alətlər həm çəkisinə görə yüngüldür, həm də ölçüsünə görə yığcamdır.

Cürə qarmonunu təşkil edən hissələr: 1. Gövdə (korpor); 2. Körük (möhkəm nazik parça ilə yapışdırılmış büzməli kartondan hazırlanır, eh-

tiyat hava rezervuarı yaradır); 3. Sağ və sol hissədə yerləşdirilmiş taxta çərçivələr (körük buna birləşdirilir); 4. Səs hasil edən klapanlar (açılıb-bağlanmaqla metal dilçəyin titrəyişindən səslənmə alınır); 5. Sağ tərəfdə üzərində ağ və qara klavişlər (dillər) yerləşən qrif və sol tərəfdə isə bayanda olduğu kimi, “ağ və qara düymələr” (“knopka”) mexanizmi; 6. Tirlər (plankalar). 7. Sağ və sol tərəfdə üzərinə tirlər bağlanmış taxta rezonatorlar.

Cürə qarmonun hündürlüyü 26 sm, eni 19 sm, klaviatura (qrif) 6 sm, korpusun üst eni isə 15 sm-dir.

Şəkil 5. Cürə qarmonun gövdəsinin iç tərəfi

Əsas melodiya sağ əlin barmaqları ilə çalınır. Gövdənin sağ tərəfində 27 müxtəlif yüksəklikli dillər var ki, bunların 16-sı ağ, 11-i isə qara rənglidir. Qara dillərdən hər əsas səsi yarım ton bəmləşdirib və ya zilləşdirməkdən ötrü istifadə edilir. Gövdənin sol tərəfində harmonik səsləri ifa etmək üçün sağ tərəfdə olan hər səsə uyğun “düymə”lər düzülmüşdür. Bu “düymə”lərin hər birini basdıqda hərəsi ayrıca bir səs verir. İfaçı bu səslər vasitəsilə, bir növ, dəmkeşin funksiyasını yerinə yetirərək özlərini müşayiət edirlər.

Göründüyü kimi, cürə növlü Azərbaycan qarmonunun quruluşu eyni ilə natural ölçülü qarmona bənzəyir. Cürə qarmonunda da sağ tərəfdə olan klavişlərin sayı qədər sol tərəfdə “ədüy-mə”lər yerləşdirilmişdir.

Diapazonu və kökü. Cürə qarmonun ümumi ölçüsü yığcam olduğundan, təbii ki, diapazonu da məhdudlaşır. Bu növ qarmonun diapazonu kiçik oktavanın *do* səsinə II oktavanın *re* səsinə qədərdir.

Alətin ümumi kökü fortepianoğa görə yarımlıq ton bəmə səslənir, yəni “*do*” çalındıqda fortepianoğa “*si*” səslənir. Bu səbəbdən cürə növlü Azərbaycan qarmonu in H (“*si*”) köklüdür.

Təbii ki, cürə qarmonu böyükklər çaldıqda bir qədər çətinlik çəkir. Amma professional sənətkarlar cürə qarmonunu ifa etdikdə onlarda heç bir problem hiss olunmur. Cavanlıq illərində peşəkar qarmon ifaçısı olmuş professor Fərahim Sadıqovun ad günündə Xalq artisti Avtandil İsrəfilov (1941-2023) onu cürə qarmonunda “Ad günü” kinofilmdə ifa etdiyi və özünün bəstəsi olan “Nazilə” rəqsi ilə təbrik etmişdi. Xatırladaq ki, “Nazilə” rəqsini “Ad günü” kinofilmi ekrana çıxdıqdan sonra toyda-
düyündə filmin adı ilə adlandırılmağa başlandı (şəkil 6). Bu tədbirdə böyük türkoloq alim, professor Firudin Ağasıoğlu da cürənin təmiz türk sözü olduğunu bildirmişdir. Fotoşəkil qarmonçu, iş adamı İlqar Kərimovun arxivindədir.

Şəkil 6. Soldan A. Nəcəfzadə, F. Ağasıoğlu, A. İsrəfilov, F. Sadıqov, İ. Kərimov

Problemin aktuallığı. Qarmonla bağlı yazılmış hər bir araşdırmada diqqəti cəlb edən mövzuların açılması, o cümlədən cürə qarmonun tədqiqi mövzusunun aktuallığından xəbər verir. Belə ki, qarmon ifaçılığı daim yeniləşir, müasirləşir. Bununla yanaşı, bir sıra həllini gözləyən problemlər də ortaya çıxır. Bu baxımdan işlənən hər bir yeni mövzu, o cümlədən cürə qarmonuna həsr etdiyimiz məqalə də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır.

Problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada ilk dəfə olaraq cürə növlü Azərbaycan qarmonu ilk dəfə bir çox parametrlərlə (yaranma tarixi, etimologiyası, morfologiyası, diapazonu və s. xüsusiyyətlər) əhatəli və kompleks şəkildə öyrənilmişdir.

Cürə növlü qarmon haqqında yazılan müddəalar da məqalənin elmi yeniliyi sayıla bilər.

Problemin təcrübi əhəmiyyəti. Azərbaycan qarmonunun tədris olunduğu uşaq musiqi məktəblərinin müəllimləri məqalədən faydalana bilərlər. Belə ki, balaca boylu uşaqlar üçün valideynləri cürə qarmon sifariş versələr, onlar alətdə daha rahat ifa edərlər. Məqalənin bəzi müddəalarından musiqi təmayüllü təhsili ocaqlarında “Etnoorqanologiya”, “Alətsünaslıq”, “Etnomusiqişünaslıq” və digər fənlərin tədrisində yardımçı vəsait kimi bəhrələnmək mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Ağarzaoglu, M. (tərtibçi-müəllif). El sənətkarı –Qasım Qasimov /Bakı: “Zərdabi” LTD MMC, 2012, 152 s.
2. Marağalı Əbdülqadir. Musiqi alətləri və onların növləri. Farscadan tərcümə: M.Müsəddiq //-Bakı: Qobustan, 1977. №1, s. 74-79

3. Nəcəfzadə, A.İ. Azərbaycan çalğı alətlərinin izahlı lüğəti. Düzəliş və əlavələr edilmiş II nəşr / Bakı: “MBM”, - 2004, -224 s.
4. Nəcəfzadə, A.İ. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında musiqi alətləri / - Bakı: Aspoliqraf, -2022. - 272 s.
5. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə (İqbalnamə). Filoloji tərcümə Vaqif Aslanovundur / -Bakı:“Elm, - 1983. - 650 s.
6. Bardakçı, M.G. Maragalı Abdülkadir / - İstanbul:“Pan Yayıncılık, -1986. -200 s.
7. Должанский, А.Н. Краткий музыкальный словарь / - Ленинград: Музыка, -1964. -с. 524 с.
8. Xatirə Xatun. Yaralı əsgərə təşəkkür məktubu. / “Facebook” platforması, 24 sentyabr 2023; https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=818929120238341&id=100063637813368&rdid=g23BWUm677GbUnF8#
9. Qələndər Xaçınçaylı. Bir sənətin sirri. Hafta.az onlayn ictimai-siyasi qəzet, 29.01.2015; <https://hafta.az/bir-senetin-min-bir-sirri-145673-xeber.html>